

3. Вальчук Г.В. Мовне втілення концепту “європейська інтеграція”: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі англомовних документів Євросоюзу та публікацій газети The Times): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Г.В. Вальчук – К., 2003. – 273 с.
4. Замятин Д.Н. Политико-географические образы и геополитические картины мира. Представление географических знаний в моделях политического мышления [Электронный ресурс] / Д.Н. Замятин – Режим доступа до журн.: <http://www.politstudies.ru/fulltext/1998/6/9.htm>
5. Кобозева И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И.М. Кобозева. // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2001. – №6. – С. 132-149.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин – Воронеж: Воронежск. гос. ун-т, 1999. – 30 с.
7. Средства номинации и предикации в русском языке: Межвузовский сб. науч. тр. / П.А.Лекант (отв. ред.). – М.: МПУ, 2001. – 184 с.
8. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Теньер Л. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
9. Яворська Г.М. Дискурс та ідентичність // Ісламська ідентичність в Україні / Богомолов О.В., Данилов С.І., Семиволос І.М., Яворська Г.М. – К.: AMES, 2005. – С. 80-101.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Кравченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка.

Наукові інтереси: лінгвокультурні концепти, політичний дискурс.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕНЬ СФЕРИ НАРОДНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ДУМАХ

Світлана ЛАВРИНЕНКО (Ізмаїл, Україна)

У статті розглянуто вербальні індексації первісних уявлень сфери військового, міжнародного та сімейного права, відтворені текстами українських дум героїчної та суспільно-побутової тематики.

The article highlights verbal indexation of man's ideas in the spheres of military, international and family law, presented by Ukrainian дума texts that thematically are characterized as heroic and social.

Проблеми взаємодії слова й відповідного факту культури, впливу етнопсихологічних чинників на мовні процеси викликають останнім часом посилену увагу представників різних галузей науки – філологів, культурологів, етнологів, фольклористів. Особливі інтереси мовознавців пов'язуються з перспективами опрацювання за допомогою лінгвістичних методів широкого кола питань текстової компетенції народної культури, психології, міфотворчості, з включенням у поле зору таких об'єктів позамовної дійсності, як побут, традиції, обряди, закодовані у категоріях мовленнєвих стереотипів [10: 11].

Серед ключових концептів етнокультури сучасні дослідники В.Ф. Давидюк [5], В.В. Жайворонок [7], В.І. Кононенко [10] та ін. називають волю, долю, гріх, закон, свободу, справедливість, труд, власність, які відтворюються фольклорною традицією й виступають трансляторами енграм сфери юриспруденції. Збережені мовною системою українських дум народноюрідичні погляди пов'язуються з невимушеними текстовими фіксаціями відповідних гештальтів етнокультури, оскільки разом з багатьма іншими різновидами буттєвої компетенції усна спадщина акумулювала й правову інформативність, передану особливими, адекватними змісту способами.

Комплексне вивчення народноюрідичної інформативності українського героїчного епосу пов'язується з необхідністю застосування надбань лінгвоконцептології – одного з наймолодших відгалужень філологічної науки, що постало на межі парадигм лінгвістики, семіотики, філософії й зосередило увагу дослідників на аналізі мовного підґрунтя екзистенційних смислів. Лінгвоконцептологічні принципи вивчення мовного матеріалу обґрунтовано у працях Н.В. Слухай [18], О.О. Селіванової [17], І.О. Голубовської [3], В.Л. Іващенко [9], Т.П. Вільчинської [2], Ж.В. Краснобаєвої-Чорної [11] та ін.

Метою статті є логіко-семантико-когнітивне дослідження словесних маркерів правового досвіду, представлених у народних думках доби Хмельниччини і періоду Руїни. Осмислення вербального підґрунтя уявлень сфери становлення правотворчої та правозастосувальної практики на матеріалі епічних текстів не було раніше предметом спеціального дослідження.

Передумови реалізації зазначеного підходу пов'язуються з тим, що право є автономною метасоціальною реальністю, знаковим вираженням якої виступає взаємодія суб'єктів.

Аналогічні об'єктивації транслюють українські думи, активно презентуючи народні уявлення про суб'єкту взаємодію. Одним із джерел права вважається система ментальних установок (правових смислів), серед яких головне місце належить установці на визначення міри прав іншого. Тексти дум містять численні сегменти, що вказують на наявність відповідних ідей у народній свідомості. До того ж, фольклорний епос відтворює енграми категорій визнання, справедливості та відповідальності, кореляція яких вважається вираженням змісту права. Варто зазначити, що українські думи презентують, переважно, стихійний рівень правової компетенції: вербальні пососори первісних юридичних уявлень не включають індексацій правових понять у вигляді кодифікованих законодавчих положень, правовий сегмент думового масиву реалізується опосередковано, мозаїчно, прочитується у окремих сюжетних лініях, моделях поведінки персонажів, словесних формулах тощо.

Народні думи, тематично пов'язані з подіями національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1654 рр.), оспівують героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення. Аналізовані тексти мають не лише фольклорне значення, а й соціально-історичне, бо в них, окрім змалювання подвигів козацтва, велику увагу приділено характеристиці реальних історичних осіб та конкретних епізодів їхнього життя.

Текст думи «Білоцерківський мир і нове повстання проти польської шляхти» [14: 124-126] співвідноситься з подіями червня 1651 року, коли українські війська, зазнавши поразки від шляхти під Берестечком, були вимушені підписати Білоцерківську угоду, за якою сильно постраждало козацьке самоуправління, обмежене територією лише Київського воєводства. У травні 1652 року українська армія під проводом Хмельницького здобула перемогу в битві під Батогом, відвоювавши землі, втрачені внаслідок Білоцерківської угоди. Центральним героєм думи є повсталий народ, який віддано бореться проти національного гноблення й насильницького покатоличення. Дума оспівує лицарські подвиги козацтва, яке ризикує життям у боях за звільнення рідної землі від іноземних загарбників, фіксує елементи фольклорної правосвідомості рівня первісних народноюрідичних знань та норм, згідно з якими козаки мають право: оцінювати вчинки військового керівництва: «Ей чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмельницький учинив, // Що з ляхами, з мостивими панами, у Білій Церкві замирив?» [14: 124]; скаржитися військовому керівництву на порушення власних економічних інтересів: «Пане Хмельницький, // Батьку Зинов наш чигиринський! // За що ти на нас такий гнів положив? // Нащо ти на нас такий ясир наслав? // Уже ж ми тепер ні в чому волі не маєм: // Ляхи, мостивії пани, од нас ключі поодбирали // І стали над нашими домами господарями» [14: 125]. Дума відтворює народноюрідичні уявлення щодо спроможності гетьмана віддавати розпорядження війську, окреслювати права, обов'язки та міру відповідальності козаків, вимагати від них безжальної розправи з ворогами й високих подвигів на благо батьківщини, що є свідченням усвідомлення ідей про механізми функціонування військової організації: «Тогді-то пан Хмельницький добре дбав, // Козаків до сход сонця у поход випроводжав // І стиха словами промовляв: // «Ей, козаки, діти, друзі! // Прошу вас добре дбайте, // На славу Україну прибувайте, // Ляхів, мостивих панів, у пень рубайте, // Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте, // Віри святої християнської у поругу не давайте!» [14: 125-126].

Ціла низка дум про героїчну боротьбу українського народу проти шляхетсько-польського поневолення, присвячена конкретним історичним особам, окреслює права лідерів козацької спільноти – Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Максима Кривоноса, Павла Тетері та ін. Найпоширенішим є цикл текстів про діяльність народного ватажка Богдана Хмельницького. У особливо популярній думі «Хмельницький і Барабаш» [14: 111-116] розповідається, як Хмельницький запрошує в гості свого кума Барабаша, що начебто був на той час гетьманом, і просить показати грамоти польського короля, за якими козакам надавалися певні вольності. Барабаш не погоджується на пропозицію. Отримавши відмову, Хмельницький кмітливстю й хитрістю добуває ці листи, показує козакам, а ті настановляють його гетьманом. Творці думи подають художню узагальнену картину початку національно-визвольної війни. Для них не мало значення, що Хмельницький не був військовим писарем, а Барабаш гетьманом, що Хмельницький не викрадав королівські

грамоти, а соратники Хмельницького на той час ще не були полковниками, що Барабаш загинув не од рук Хмельницького, а у битві під Жовтими Водами, для них важливо було відтворити власне бачення подій, подати в конкретиці збірні образи народу, його воєначальників і ворогів. За твердженням Т.П. Беценко, поетичний домисел у думі якнайкраще доповнює загальну картину початку війни, робить її повнокривою, художньо довершеною і реалістично вірною духові епохи [1: 527]. У тексті думи «Хмельницький та Барабаш» містяться народноюрідичні уявлення про: міжнародні відносини: «Чи не лучче нам із ляхами, // Мостивими панами, // З упокоєм хліб-сіль по вік вічний уживати?» [14: 112]; дипломатичне листування: «Тільки обіззався Барабаш, да Хмельницький, // Да Клиша білоцерківський. // От тоді вони од своїх рук листи писали, // До короля Радислава посилали» [14: 111]; право представників козацтва здобувати певні військові повноваження, бути призначеним на керівну посаду: «Будь ти, Барабаш, у городі Черкаським гетьманом, // А ти, Клиша, у городі Білій Церкві полковничим, // А ти, Хмельницький, у городі Чигирині хоть писарем військовим» [14: 111]; право військових керівників віддавати розпорядження: «Ей, слуго ти мій, повірений Хмельницького! // Велю я тобі добре дбати, // На доброго коня сідати, // До города Черкаського, до пані Барабашевої прибувати, // Королівські листи до рук добре приймати» [14: 112]; право старшини формулювати закони, встановлювати норми регулювання військових відносин: «Ей, пане-куме, пане Барабашу, пане гетьмане молодий! // Чи не могли б ми з тобою удвох королівських листів прочитати, // Козакам козацькі порядки подавати, // За віру християнську одностайно стати?» [14: 111]; право в інтересах козацької спільноти вдаватися до карних дій: «От тоді-то Хмельницький, як сі слова зговорив, // Так гаразд добре й учинив: // Куму своєму Барабашеві, гетьману молодому, // З пліч головку, як галку, зняв, // Жону його і дітей живцем забрав, // Турському салтану у подарунку одослав» [14: 116]. Дума «Іван Богун» [14: 121] окреслює коло народноюрідичних уявлень про права та обов'язки захисника вітчизни: «Під кальницькою обителлю // Богун стояв, // Із турками-пашами, // Крулевськими ляхами, // Калмицькими князями // Богун воював!» [14: 121]; фіксує існування у козацькому середовищі військової ієрархії, а отже вказує на наявність у різних представників козацької верстви неоднакових повноважень, за яких молодший за званням має право звернутися по допомогу до старшого: «Богун у Хмельницького батьківської поради питав // Та собі підмоги з Чигирина прохав: // «Просю бога і тебе, // Дай помочі, порадь і повесели нас!..// Бо вже нас ляхи й турки обступають, // Кругом знаменами своїми обкидають, // І кругом нас облягають, // І дуже сильно побіждають» [14: 122].

В інших текстах, де Хмельницький зображений як видатний гетьман, глибокодумний політик, державний діяч, який боронить інтереси свого народу, провадить війну проти національного поневолення, здобуваючи ряд славних перемог («Хмельницький і Василій Молдавський», «Про Хмельницького», «Смерть Богдана Хмельницького», «Про Хмельницького Богдана смерть, про Юрася Хмельницького та Павла Тетеренка» та ін.) зафіксовано народноюрідичні уявлення щодо прав та обов'язків представників різних верств козацтва а також засвідчено осмислення творцями й носіями народних дум меж правоздатності шляхетсько-польських загарбників. Народ гіперболізує правові можливості українських патріотів: гетьмана Богдана Хмельницького, його побратимів-помічників, прихильників та послідовників.

Енграми народної правосвідомості, засвідчені у думках шляхетсько-польської тематики, суттєво відрізняються від аналогічних ідей, представлених суспільно-побутовими думами, які творилися здебільшого в період Руїни, під час занепаду національної свідомості та посилення національно-політичного гніту. Суспільно-побутові думи не містять згадок про конкретних історичних осіб чи події, що піддаються часовій атрибуції. Повністю зберігаючи усталену фольклором традицію щодо композиційної побудови й художньо-виражальних засобів, ці твори не мають переможного козацького пафосу, проте тяжіють до пісень родинного кола з усіма їх ознаками – ліризмом, насиченою образністю, вираженою алегоріями-символами, високим рівнем поетизації, за якого епічний елемент поступається місцем характеристиці переживань героїв. Центральними персонажами соціально-побутових дум виступають безіменні герої-козаки, змальовані не у лицарських походах, боях і перемогах, а в побутових ситуаціях. Провідні сюжети стосуються від'їзду козака з дому або

ж його повернення, основна увага концентрується довкола явищ суспільного та родинного життя. У деталях стосунків козака з родиною – сестрою, братом, матір'ю, батьком, інколи мачухою чи вітчимою («Козак-нетяга і сестра», «Сестра на чужині», «Сестра і брат», «Повернення сина», «Сон удовиченка», «Вітчим»), прочитуються знаки правосвідомості носіїв козацького етосу та членів козацьких родин.

У тексті думи «Проводи козака до війська» [14: 91] міститься ідея про право рідної сестри козака проводити брата у похід: «Ой у неділю барзо рано-пораненько // Не сива зозуля закувала – // Сестра брата свого із подвірні своєї // В військо виряджала» [14: 91]; стверджується право козака на контакт з близькими людьми; окреслюється право рідні козака володіти об'єктивною інформацією про його долю: «Ей же, мій брате рідненький, // Голубонько сивенький! // Відкіля тебе виглядати, // Із якої сторонки у гості сподіватись: // Чи з Чорного моря, // Чи з чистого поля, // Чи з славного із войного люду, війська Запорожжя?» [14: 91].

Дума «Бідна вдова і три сини» [14: 106-111] презентує комплекс народноюрідичних енграм сімейної сфери, пов'язаних з порушенням соціальних норм, зобов'язань, заборон. Уявлення про порядок у згаданому тексті співвідноситься з дотриманням права і обов'язку матері піклуватися про своїх дітей: «А не в борі сосна зашуміла, // Як та бідна вдова, // А в своєму домові гомоніла. // Ой та ручками-пучками // А хліб-сіль роздробляла, // Та все синів годувала, // А й у найми не пускала, // Чужим людям на поталу не подавала... // Ой то бідна вдова // А скоро їх розростила // І грамоти повчила, // До розума подоводила, // Дома їм построїла // І їх подружила» [14: 106]. Уявлення про злочин проти матері презентуються через фіксацію порушення її прав на утримання у похилому віці: «То не в усі то дзвони дзвонять, // А то сини свою неньку, // Удову стареньку, // А з свого подвір'я то ізгонять. // Що старший за руку веде, // Середульший у плечі випихає, // А найменший ворота одчиняє, // Її, бідну, клене й проклинає: // Ой іди ж ти, мати, // Куди-небудь собі проживати, // Бо ти нам не вдобна, // Проти діла не способна. // Отсе ж тобі шлях-дорога // Широкая й довга!» [14: 107]. Дума презентує народноюрідичне осмислення права літньої людини проситися у прийма: «Ей, чужа-чужанино, // Молода челядино! // Візьми ж ти мене на своє подвір'я! // Буду тобі сіни-хату вимітати, // Та буду діток доглядати, // Тобі, молодому челядину, // Порядок то й давати» [14: 108]. Голова родини, яка приймає особу на утримання, характеризує спектр нових прав і обов'язків приймачки та визначає міру власної відповідальності перед нею: «Ой іди ж ти, вдово, // До мене проживати, // Не будеш ти мені // Сіней ані хати замітати: // Та й тим ти будеш // Діток доглядати, // Мені, молодому челядину, // Порядок то й давати. // Ой то буду тебе за рідну неньку почитати, // Буду тебе до смерті годувати, // Тим ти будеш у мене // Своєю життя проживати» [14: 108]. Уявлення про покарання порушників синівських зобов'язань відтворюються через змалювання їхнього зубожіння та недолі: «Та стали хуртовини наступати, // Та стали вдовиченків побивати: // Що перва хуртовина // Дома попалила, // А друга хуртовина // Скотину поморила, // А третя хуртовина // У полі й у домі // Та хліб побила. // А нічого в полі й у домі // Не й остановила...» [14: 108-109]. Народна правосвідомість пов'язує ідею про можливість відновлення порушеного порядку через визнання винними хибності власних дій та щире каяття: «Ой що старший син то мовить словами. // Обіллється дрібними то сльозами: // «Ой брате середульший, // І брате мій найменший! // Негарно ми всі втрюх то й зробили. // Що ми свою неньку, // Удову стареньку, // А з свого подвір'я зослали. // Ходім тепер перед богом, перед людьми, // А гріх-страм потерпімо, // Своєю неньку, // Вдову стареньку, // На своє подвір'я й упросімо!» [14: 109-110]. Етапи каяття та визначення кондіціонально-сиркумстантних параметрів дальших міжсуб'єктних стосунків учасників сімейних правовідносин окреслюються з позицій звичаєвості: «Ой то скоро шапки в руки забрали, // На коліна й упали, // Своєю неньку, // Вдову стареньку, // До себе жить закликали: // «Ой іди ж ти, ненько, // До нас проживати! // Будем тепер дітей научати, // Жінок спиняти, // Тебе за рідну неньку почитати» [14: 109-110]. Уявлення про торжество порядку, який є запорукою повноправ'я, народноюрідичним ідеалом та цінністю реалізується у тексті думи через вербальну фіксацію волевиявлення матері дарувати винним синам пробачення: «Як стала своїх синів прощати, // То став їх господь милувати: // Стали люди поважати, // То стали кумипобратими навіщати» [14: 110].

Як бачимо, народноюрідичні інтенції суспільно-побутових дум корелюють з формами звичаєвого права, що засвідчується спільністю низки параметрів, як-от: природна основа виникнення, наявність ознак правил поведінки; неписаний характер; загальність (визнання усіма представниками спільноти); локальність (поширеність на рівні соціальних груп чи у межах певної території); тісний зв'язок із релігійними нормами; безперервність та одноманітність дотримання протягом тривалого часу.

Героїчні думи, що змальовують протистояння загарбникам, метафорично презентують первісні уявлення сфери військового та міжнародного права, які пов'язуються з окресленням кола можливостей учасників збройних конфліктів. Думи суспільно-побутового характеру відтворюють енграми природного та сімейного права. Народноюрідичний досвід спирається на систему етнодетермінованих ідеалів та цінностей, вербальне представлення яких здійснюється через індексації суб'єктів, предикатів, атрибутів, артефактів стихійної правосвідомості.

Перспективи дослідження пов'язуються з когнітивною інтерпретацією фольклорних маркерів правосвідомості, наявних у відповідних за тематикою циклах народних балад.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беценко Т.П. З історії вивчення українських народних дум // *Ucrainica III: Současna ukrajinstica. Problémy jazyka, literatury a kultury – Olomouc*, 2008. – Č.2. – С. 525 – 530.
2. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Гримич М.В. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX - поч. XX ст. – К.: Віпол, 2004. – 588 с.
5. Давидюк В.Ф. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 309 с.
6. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987. – 245 с.
7. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика. Нариси. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
8. Івановська О.П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект. – К.: ТОВ «УВПК ЕксОб», 2002. – 264 с.
9. Івашенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології) – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
10. Кононенко В.І. Мова у контексті культури. Монографія. – Київ-Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
11. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту життя в українській фраземіці) // *Українська мова*. – 2009. – №1. – С. 41–52.
12. Мойсієнко А.К. Мова, як світ світів. Поетика текстових структур. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 280 с.
13. Мосенкіс Ю.Л. Язык как отражение архаического правосознания // *Происхождение языка и культуры: древняя история человечества*. – 2007. – Т.1. – №2. – С.32–35.
14. Народні думи: Збірник / Вступ. ст. С.В. Мишанича. – К.: Дніпро, 1986. – 173 с.
15. Прадід Ю.Ф. Юридична лінгвістика // *Мовознавство*. – 2002. – №4–5. – С. 21–25.
16. Правовий звичай як джерел українського права IX-XI ст. / Відп. ред. І.Б. Усенко. – К.: Наукова думка, 2006. – 278 с.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 711 с.
18. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. – К.: ВПЦ Київський університет, 2005. – 167 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Лавриненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: лінгвоконцептологічний аналіз фольклорного тексту.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБРАЗУ СВЯЩЕННОЇ КНИГИ В РОМАНІ В.СЕЛФА “КНИГА ДЕЙВА”

Тетяна ЛУНЬОВА (Полтава, Україна)

У статті розкрито роль когнітивних механізмів концептуальної інтеграції та профілювання і описано процес залучення культурно детермінованої інформації для створення вербального художнього образу священної книги як специфічного елемента картини світу, репрезентованої в романі В. Селфа “Книга Дейва”.

The article describes the creation of the verbal image of a sacred book represented as a specific element of the world image in the novel The Book of Dave by Will Self and reveals the role of the cognitive mechanisms of conceptual blending and profiling in this process as well as describes the dynamics of evoking culturally determined information.

Зацікавлення мовними картиними світу, когнітивними та культурно детермінованими аспектами мови, що визначило специфіку лінгвістики кінця XX століття порівняно з попереднім періодом, залишається актуальним і на початку XXI століття, окреслюючи 332